

Становлення економічної власності в незалежній Україні

Ерфан В.Й., асистент кафедри міжнародного бізнесу та світової політики факультету міжнародного бізнесу та міжнародної економіки Закарпатського державного університету, начальник Управління праці та соціального захисту населення Ужгородської міської ради

Економічні відносини власності характеризують насамперед соціально-економічну сторону суспільного виробництва, дозволяючи чітко відповісти на запитання, у чийх інтересах воно здійснюється. Не менш важливим є і те, що економічну власність визначають форми організації виробничої діяльності, характер управління виробництвом, розподіл його кінцевих результатів. Привласнення матеріальних та духовних благ у різних економічних системах складає суть економічних відносин, що виражаються поняттям «економічна власність». Проте серед вчених-економістів досі немає єдності в трактуванні відносин власності.

Ключові слова: *власність, економічний лад, ринкова економіка, багатокладність, концентрація, диференціація, привласнення, виробничі відносини, роздержавлення.*

Перехідний етап у формуванні ринкової економіки в Україні, означає наявність достатньої для створення конкурентного середовища кількості підприємств різноманітних форм власності: державних, колективних, змішаних, спільних, індивідуальних. Пропорційність між цими всіма формами власності має бути такою, щоб забезпечити функціонування ринку. Відносини власності є економічним ґрунтом системи господарювання. Вони становлять соціальну форму привласнення насамперед засобів виробництва певними суб'єктами економічних відносин.

Економічний лад суспільства засновується на відносинах власності. Вони є соціальною формою привласнення насамперед засобів виробництва певними суб'єктами економічних відносин. Власники засобів виробництва не тільки самостійні в своїй діяльності, а й економічно відповідальні за її результати, причому як поточними прибутками, так і своїм майном.

Окремі українські економісти, відзначають, що визначальним у формуванні нової економічної системи в Україні є реформування відносин власності, будь-якої, залишають її взагалі за межами свого наукового дослідження.

У статті аналізуються проблеми становлення економічної власності в незалежній Україні, тобто, те до чого призвели помилкові, догматичні уявлення про сутність суспільної власності, на яких ґрунтувалися в минулому соціально-економічні перетворення в незалежній Україні.

Важливим критерієм належності відносин власності до предмету економічної теорії є безпосередній зв'язок відносин власності з виробничими відносинами, відносинами між людьми по виробництву, розподілу і використанню засобів виробництва. Саме засоби виробництва є головним найбільш стійким об'єктом економічної власності.

Одержавлення власності не могло не призвести до відчуження трудящих та їхніх колективів від суспільного надбання і управління ним, до розширення масштабів перерозподільчих процесів в економіці, абсолютизації адміністративних методів господарювання.

На перший погляд, держава виражає інтереси народу, тому і свою власність використовує для задоволення загальнонародних потреб. Проте при нерозвиненій демократії (і політичній, і економічній) державна форма власності приховує в собі можливість появи під вівіскою загальнонародної власності елементів корпоративного та індивідуально-егоїстичного привласнення. Від імені самої держави на практиці виступають міністерства, відомства та їхні численні органи, що мають свої власні інтереси, які й прагнуть задовольняти в першу чергу.

Отже, уявлення про те, що суспільна власність має лише одну повнокровну форму реалізації (державну), суперечить загальним законам економічного розвитку. Саме так слід розцінювати здійснюваний в Україні протягом багатьох десятиліть курс на одержавлення власності. Необхідність

існування різноманітних форм господарювання, а отже, і форм привласнення зумовлена вимогами об'єктивної дійсності.

По-перше, на сьогодні рівень розвитку продуктивних сил і усупільнення виробництва в різних секторах народного господарства залишається неоднаковим. Зберігаються стійкі й значні розриви в технічному рівні в різних підприємствах, галузях, регіонах, в умовах праці, що дає підстави говорити про технологічну багатокладність сучасної економіки. Все це не може не зумовити різноманітність форм господарської діяльності, не ускладнювати структуру відносин власності [11].

По-друге, науково-технічний прогрес супроводжується взаємозв'язаними процесами концентрації та диференціації. Усупільнення виробництва вітчизняні економісти пов'язували переважно з концентрацією виробництва, а отже, і з усупільненням привласнення. Водночас вони не враховували, що науково-технічний прогрес посилює диференціацію, а також прискорює виникнення нових підприємств і виробництв. Це зумовлює перебудову структури виробництва, її ускладнення, появу нових, відносно самостійних ланок; відкриває можливості для дрібного виробництва та індивідуальної трудової діяльності, що не може не урізноманітнювати як суб'єктів, так і форми власності. Досвід розвинених країн підтверджує, що науково-технічний прогрес не лише не виключає різноманітності форм господарювання, а, навпаки, залежить від такої різноманітності. Отже, різноманітність форм привласнення і господарювання – властивість не лише сьогоdnішнього, а й завтрашнього дня [11].

Усе це свідчить про те, що відносини економічної власності в Україні мають трансформуватись.

Реальні процеси такої трансформації, як напрями, сутність та механізми визначаються в ході гострої політичної боротьби. Результативність останньої знаходить вираження в нормативно-законодавчих актах, на основі яких і розгортаються ці процеси.

Узагальнення сучасних наукових даних, що стосуються проблеми та дослідження вчених дають підстави розглядати економічну власність, як складну систему виробничих відносин між людьми (класами, соціальними верствами, групами, окремими індивідами тощо) з приводу привласнення об'єктів власності (засобів виробництва, предметів споживання, послуг, робочої сили, патентів тощо) в усіх сферах суспільного відтворення (безпосередньому виробництві, розподілі, обміні та споживанні).

Економічна власність має дві основні сторони: кількісну та якісну [10].

Кількісна сторона означає сукупність матеріальних благ у суспільстві, різноманітних об'єктів власності, основними з яких є засоби праці, предмети праці, предмети споживання, робоча сила, послуги, цінні папери, золото, гроші, патенти, ліцензії, «ноу-хау», форми і методи організації виробництва.

В найбільш концентрованому вигляді кількісний аспект власності виражається в її структурі, що має багато вимірів.

Одним із них є зосередження об'єктів власності (наприклад, засобів виробництва) в руках держави, кооперативів, трудових колективів тощо. Другий вимір структури власності – співвідношення між основними фондами в різних сферах (матеріальній і нематеріальній), галузях економіки.

Необхідно істотно змінити кількісну структуру власності з огляду її форм (і насамперед скоротити питому вагу державної власності), створити на основі процесу роздержавлення оптимальний плюралізм форм власності, що конкурують між собою.

Якісна сторона економічної власності означає процес привласнення різними суб'єктами власності певних об'єктів економічної власності (або їх сукупності) у безпосередньому виробництві, розподілі, обміні та споживанні. Основними суб'єктами власності є окремий індивід, колектив, акціонерна компанія, держава, наднаціональні органи. Привласнення здійснюється насамперед у процесі праці, коли відбувається взаємодія людини з природою, пристосування предметів природи до потреб людини.

Крім того, процес привласнення здійснюється різними суб'єктами власності у формі заробітної плати, торгового прибутку, ренти, відсотка, через механізм цін, виплату пенсій, інші соціальні виплати тощо, тобто через соціально-економічну форму суспільного способу виробництва (або виробничих відносин).

Таким чином, економічна власність охоплює систему виробничих відносин. Привласнення засобів виробництва у різних сферах суспільного відтворення і передусім у сфері безпосереднього виробництва – це основне виробниче відношення. Теоретичним вираженням економічної власності є вся сукупність економічних законів і категорій [8].

Важливість такого визначення для практики полягає насамперед у тому, що для здійснення докорінного трансформування власності в Україні недостатньо лише роздержавлення економіки, істотного зниження питомої ваги державної власності (з 92% до приблизно 35%) і забезпечення на цій основі формування інших форм власності (приватної, акціонерної, муніципальної, кооперативної тощо) та їх плюралізму.

Радикального реформування потребує кожний елемент цієї системи виробничих відносин, тобто привласнення кожного об'єкта власності. Іншими словами, йдеться про радикальну зміну ціни, заробітної плати, розподіл прибутку та інші конкретні економічні форми (виражені в певних категоріях), за допомогою яких привласнюються засоби виробництва, робоча сила, предмети споживання тощо в кожній із сфер суспільного відтворення. Для цього слід одночасно змінювати кількісну структуру власності (наприклад, співвідношення між величиною заробітної плати та прибутком і цінами тощо). Такі ж радикальні перетворення необхідні й у межах кожної з форм власності [3].

Економічна власність охоплює не всі виробничі відносини, а лише їх систему, тобто комплекс внутрішньо необхідних, суттєвих, причинно-наслідкових зв'язків, але до неї не входять форми вияву цих зв'язків, поверхові й випадкові зв'язки. З метою трансформації економічної власності

в Україні необхідно насамперед забезпечити плюралізм форм власності, для чого слід значною мірою позбавити державу монополії на привласнення засобів виробництва та інших об'єктів власності, домогтися плюралізму суб'єктів привласнення.

В умовах формування ринку вже почалися істотні зрушення у відносинах власності. Вони відбувалися на основі Закону України «Про власність» та інших відповідних законодавчих актів. У цих документах було передбачено перехід від монополії держави на привласнення засобів, результатів виробництва та управління ним до різноманітних форм власності. Цей перехід ґрунтується на самостійності господарювання підприємств і широкому роздержавленні власності та приватизації [2].

Основними і рівноправними формами власності є приватна, спільна, державна. Проте в Конституції України закріплена лише приватна і державна форми власності, що означає відтворення реалій кінця XVIII – початку XIX ст., коли акціонерна власність (як одна з сучасних форм спільної власності) ще не була соціально-економічною формою розвитку продуктивних сил [1].

Всесвітньо відомий американський економіст П.Самуельсон називав приватну власність «анархією плюс «констесль», а Б.Гаврилишин вважає її «ковбойською економікою» [10].

Домінуючою формою власності в розвинутих країнах є спільна форма, за якої переважають спільні інтереси й цінності, що оптимально узгоджуються з приватними інтересами, а отже, й з приватною формою власності.

Концепція економічної теорії прав власності підтверджує, що не ресурс (засоби виробництва або робоча сила) самий по собі є власністю, а частка прав по використанню ресурсу. Повна частка прав складається з таких елементів:

- право володіння (право виняткового фізичного контролю над благами);
- право користування (право застосування корисних властивостей благ для себе);

- право управління (право вирішувати, хто і як забезпечуватиме використання благ);
- право на дохід (право мати результати від використання благ);
- право суверена (право на відчуженість, споживання, зміну блага);
- право на безпеку (право на захист від експропріації благ і від шкоди з боку зовнішнього середовища);
- право на передачу благ у спадщину;
- право на безстроковість володіння благом;
- заборона на користування засобом, що завдає шкоди зовнішньому середовищу;
- право на відповідальність у вигляді стягнення, тобто можливість стягнення блага на сплату боргу;
- право на залишковий характер, тобто право на провадження процедур та існування інституцій, що забезпечують відновлення порушених повноважень [6].

Отже, сучасна система власності характеризується ускладненням структури та багатоманітністю об'єктів власності.

У політекономічному аспекті природно постає питання і про сутнісні основи власності.

У системі виробничих відносин власність виступає як основне виробниче відношення. Економічна власність це початок формування економічної системи, що переростає згодом у провідні (основні) виробничі відносини. В свою чергу, власність як провідні (основні) виробничі відносини визначає спосіб (характер) поєднання засобів виробництва та робочої сили і реалізується через усю систему виробничих відносин.

Основною економічною формою реалізації власності є механізм господарювання та управління виробництвом з його структурами і формами влади.

Першим критерієм віднесення відносин власності до виробничих є безпосередній зв'язок аналізованих суспільних відносин, відносин власності

з виробничими відносинами, стосунками між людьми з виробництва, розподілу і використання засобів виробництва. Саме засоби виробництва є головним, найбільш стійким об'єктом економічної власності.

Економічна трактовка власності найтісніше пов'язана з юридичною. Остання є формою прояву реальних економічних відносин власності, входить до надбудовних відносин, залежить від волі та свідомості людей. Юридична власність є загальною умовою і передумовою виробництва, виявленням волі певного класу та її правовим оформленням у юридичних актах і нормах. Оскільки юридична власність є вираженням вольових відносин між людьми, пов'язаних з певним видом матеріальних чи нематеріальних благ або з речами, то вона, як і економічна, теж має два боки:

- 1) вольове ставлення однієї людини до іншої чи однієї групи людей до іншої;
- 2) ставлення людини до речі [5].

Роздержавлення власності означає перетворення державних підприємств у такі, що засновані на інших, недержавних формах власності. Приватизація – це процес придбання громадянами у власність усіх або частини акцій (паїв) акціонерних, інших господарських товариств, а також підприємств, заснованих на змішаній або колективній власності.

Роздержавлення і приватизація відбуваються у таких формах:

- перетворення державного підприємства на акціонерне чи інше господарське товариство;
- викуп майна державного підприємства, зданого в оренду, орендним підприємством або іншим орендарем;
- викуп майна державного підприємства членами трудового колективу;
- продаж державних підприємств за конкурсом або на аукціоні юридичним особам і громадянам [11].

При цьому не слід прагнути повного роздержавлення і приватизації власності. Світова практика доводить, що сучасне розвинене виробництво неможливе без наявності в більших чи менших розмірах державної власності

та державного регулювання. Загальна приватизація нині стала б таким самим насильством над економікою, яким свого часу була загальна націоналізація.

У ринковій економіці приватна, спільна і державна форми власності взаємодіють і виконують свої власні функції. При переході до ринку приватний і колективний сектори можуть розвиватися двома напрямками.

Перший – це порівняно швидкий розвиток приватних і спільних форм з їхніх залишків, які якимось чином збереглися.

Другий – поступове розмежування приватних і колективних економічних відносин від державного сектора економіки і їх поєднання [9].

Автор доходить висновку, що головною проблемою економічної політики перехідного періоду є співвідношення та взаємодія між приватною, спільною та державною формами розвитку економіки. Об'єктивною реальністю перехідного періоду від командної до ринкової економіки є протиріччя між державним і приватним секторами економіки. Розв'язати це протиріччя можна тільки шляхом підтримки і достатнього розвитку колективної і приватної форми власності. Головною умовою економічної політики в поєднанні державної, колективної і приватної форм власності є забезпечення пріоритету національних економічних інтересів, формування духу українського підприємництва.

Вирішальне значення для формування економічної власності має приватизація підприємств і демонополізація економіки. Законодавча основа для цього в Україні інтенсивно розробляється.

За умов перехідного періоду до ринкової економіки постає об'єктивна необхідність перетворити (трансформувати) відносини власності, щоб замінити адміністративно-командну форму господарювання на ринкову, забезпечивши становлення матеріальних умов форм власності замість формальних (наприклад, усупільнення виробництва в колишньому СРСР).

За перехідної економіки становлення різноманітних форм власності повинно відбуватись за об'єктивними критеріями та основами:

по-перше, там, де це необхідно і можливо, надання державним підприємствам максимуму економічної свободи;

по-друге, – розвиток усіх форм колективного володіння і використання (підряд, оренда, акціонування і т. п.);

по-третє, створення умов для народних підприємств;

по-четверте, там, де це необхідно і можливо, формування індивідуальної (приватної) власності [9].

Усе це здійснене на шляху роздержавлення і приватизації, складає основні умови для становлення багатуукладної ринкової економіки.

Перехід від адміністративно-командної економіки до ринкової передбачає великомасштабні зміни в системі відносин власності.

Після проведеного дослідження можемо констатувати, що світова практика дає приклад поєднання різноманітних форм власності. Але механічна, бездумна й тотальна заміна державної власності на приватну не лише не сприятиме розвитку нашої економіки, а, навпаки, відкине до примітивного, дикого капіталізму. Ретроспективний аналіз показує, що державна власність збереже свою значимість і функцію опорного ланцюга господарської системи. Є такі галузі народного господарства, які немає сенсу дробити на елементи. Це передусім стосується великих, найважливіших комплексів, що працюють в інтересах цілого суспільства. Передусім це енергетика, виробничий транспорт, військово-промисловий комплекс та деякі інші галузі, які повинні залишатися в державній власності.

На думку автора, поняття права власності включає в себе не лише економічні та соціальні відносини, а й політичні та інші сторони суспільних відносин.

Власність є надзвичайно складною і багатоаспектною економічною категорією всієї системи суспільних відносин. Відомо, що ця система включає економічні, соціальні, а також політичні, правові, культурні, національні, психологічні, моральні та інші елементи. Тим часом з погляду методології дати синтезуюче визначення такої узагальнюючої категорії

власності неможливо, а з практичної – воно б усе одно не допомогло у розв’язанні проблем трансформування відносин економічної власності.

Як предмет науки, власність потрібно пізнавати як цілісне явище одночасно з допомогою економічних та юридичних методів. Власність є предмет не лише економічної, а й юридичної наук. Саме економічні категорії визначають статус економічної власності як суспільного явища в цілому. Необхідність існування різноманітних форм господарювання і форм привласнення зумовлена вимогами об’єктивної дійсності, що в свою чергу не суперечить загальним законам економічного розвитку. Для формування економічної власності інтенсивно розробляється законодавча основа в Україні, де вирішальне значення має приватизація підприємств та демонополізація економіки.

Отже, відносини власності, за своїм економічним змістом охоплюють усю сукупність економічних відносин, тобто, саме зміна у відносинах власності має стати основним напрямком усієї економічної трансформації нашого незалежного суспільства, тому, що без численних, економічно самостійних та рівноправних товаровиробників, покупців та продавців не може бути сучасного ринку.

Перелік використаних джерел:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1996. – №30. – С.141.
2. Про власність: Закон України від 7 лютого 1991 р. № 697-ХІІ зі змінами від 28 лютого 1995 р. N 75/95-ВР.
3. Андреева Т.Б. Приватизація, структура власності та робота підприємства // ДІБ «Про приватизацію». – 2001. – № 1. – С. 55-59.
4. Дорогунцов С. Трансформація структури економіки: теорія і практика / [Дорогунцов С., Горська О.] // Економіка України. – 2001. – №1.
5. Григоренко Є.М. Приватизація в Україні: досягнення і недоліки // ДІБ «Про приватизацію». – 2000. – №6. – С. 2-4.

6. Наливайченко С. Завдання нової економічної системи України // Економіка. – 2001. – №5. – С.52-54.
7. Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр. Послання Президента України до Верховної Ради України // Урядовий кур'єр. – 2000. – №16. – С. 5-12.
8. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка / За ред. З.Ватаманюка, С.Панчишина. – К.: Альтернативи, 2001. – 606 с.
9. Мочерний С. В. Основи економічних знань. – К.: Феміна, 1996.
10. Учебник по основам экономической теории / Под ред. Камаева В.Д. – М.: Владос, 1999. – 374 с.
11. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / За ред. В.М. Гейця. – К.: Логос, 1999.

Экономические отношения собственности характеризуют прежде всего социально-экономическую сторону общественного производства, позволяя четко ответить на вопрос, в чьих интересах оно осуществляется. Не менее важно и то, что экономическую собственность определяют формы организации производственной деятельности, характер управления производством, распределение его конечных результатов. Присвоение материальных и духовных благ в различных экономических системах составляет суть экономических отношений, которые выражаются понятием «экономическая собственность». Однако среди ученых-экономистов до сих пор нет единства в трактовке отношений собственности.

Ключевые слова: *собственность, экономический строй, рыночная экономика, многоукладность, концентрация, дифференциация, присвоение, производственные отношения, разгосударствление.*

Economic relations of property characterize, first of all, the social-economic aspect of social production, making it possible to clearly answer the question whether whose interests it satisfies. It is not less important that the economic property is determined by the forms of productive activity organization, character of production management, distribution of its final results. The appropriation of material and cultural values forms the essence of economic relations, that re expressed by the notion «economic property». However, among economists, there is no unity in interpreting property relations.

Keywords: *property, economic system, market economy, multi-structure, concentration, differentiation, appropriation, productive relations, privatization.*